

Boekbespreking

Van der Burg, Wibren, 'Een andere visie op burgerlijke ongehoorzaamheid', Arnhem, Gouda Quint, Post Scriptum Reeks, 1986, +238 p., 42,50 fl.

Burgerlijke ongehoorzaamheid (verder: BO) is als protesthandeling geworteld in zowel ethiek, politiek als recht. Traditioneel wordt BO voorgesteld als een conflict tussen recht en moraal dat zich manifesteert in het politieke domein. Van der Burg verwerpt dit uitgangspunt: gefundeerd in een specifieke behoudsgezinde burgermoraal leidt deze theoretische opstelling naar nodeloze criminalisering en ondemocratisch overheidsoptreden. In het boek ontwikkelt van der Burg daartegenover een alternatieve benadering van BO waarbij een in zijn ogen meer neutrale definitie die de problematiek herleidt tot zowel een intern moreel als een intern juridisch conflict, mogelijkheden moet bieden om BO als politiek actiemiddel ook vanuit de overheid positief te benaderen en bestraffing zoveel mogelijk te vermijden. Ter illustratie past hij zijn visie toe op de fenomenen ambtelijke en bestuurlijke ongehoorzaamheid.

van der Burg neemt het werk van C.J.M. Schuyt, 'Recht, Orde en Burgerlijke Ongehoorzaamheid', als leidend voorbeeld van de traditionele 'heersende leer'. Daarin leest van der Burg de 'Schuytse definitie' van BO als een handeling die illegaal en gewetensvol is, en bovendien moet voldoen aan een reeks waardengeladen vormvereisten. De legitimiteit van deze visie is daarbij gestoeld op een notie van sociaal contract. Een contract waarbij de overheid bepaalde waarden nastreeft, de burger deze waarden deelt en de burger zolang de overheid zich aan het contract houdt gehoorzaamheid dient te betuigen. Vermits het morele en het politieke perspectief hierbij samenvallen, wordt BO niet meer gerelateerd aan de persoonlijke morele opvattingen van de actievoerder, maar krijgt de burger een automatische gehoorzaamheidsplicht aan de moraal van het burgerschap opgelegd. van der Burg argumenteert hier tegen dat de idee van een sociaal contract zowel feitelijk als hypothetisch fout is en aldus te verwerpen als basis voor een BO-benadering. Voor hem is de morele integriteit van de individuele handelende burger noodzakelijk uitgangspunt: BO dient primair een waarde te krijgen in een ethisch veld. Of volgens de nieuwe definitie: BO als de bewuste niet-nakoming van juridische verplichtingen die volgens de handelende persoon moreel gerechtvaardigd is, terwijl deze de legitimiteit van de rechtsorde niet volledig ontkent. Door het wegvallen van sociaal contract- en automatisch gehoorzaamheidsargument, dient van der Burg nu de BO-problematiek te reconstrueren in de terug onafhankelijke velden van ethiek, politiek en recht.

Het ethische luik stelt de vraag naar de morele plicht tot nakoming van juridische verplichtingen. Hoewel van der Burg na onderzoek het bestaan van absolute gehoorzaamheidsplichten verwerpt, stelt hij toch dat sommige redenen in veel gevallen van groot of minder groot belang zullen zijn bij de concrete afweging of een bepaalde ongehoorzaamheidsactie moreel juist is of niet. Situationeel geldende waarden zijn o.a. belofte, fair play of het argument van de wet als resultaat van een democratische procedure. Dit laatste geeft aan de gehoorzaam-

heid en dus ook de intrinsieke waarde van BO-acties worden verbonden aan de kwaliteit en het democratisch gehalte van de overheidswerking. Tegelijk brengt de individueel ethische vooropstelling mee dat het aan de overheid toekomt het beleid te rechtvaardigen en aldus redenen tot gehoorzaamheid naar voor te schuiven. Voldoen deze de burger niet, dan zal vaak terecht ongehoorzaamheid volgen. Om algemenere uitspraken te kunnen doen over de morele juistheid van BO-acties, besluit van der Burg niet met vaste criteria of voorwaarden, maar formuleert hij wel een aanzet tot een normatief-ethische theorie waarbij via rationele argumentatieschema's, voortbouwend op de principes van effectiviteit, subsidiariteit en proportionaliteit, situationele redenen tot gehoorzaamheid samengebracht worden met andere traditioneel geldende morele argumenten. De morele integriteit wordt hersteld.

Het politieke luik geeft een visie op BO vanuit het perspectief van het overheidsoptreden. Volgens van der Burg is dit optreden gebonden aan bepaalde idealen waaronder 'democratie', 'rechtsstaat', 'verzorgingsstaat' en 'vredesstaat'. Dit zijn niet alleen streefnormen, doch via hun positivering in het recht zijn dit ook juridische verplichtingen voor de overheid. Of een handeling vanuit het overheidsstandpunt juist is of niet, leest van der Burg dan af van een gelijkwaardig argumentatieschema waarbij de waarden van de overheid (die situationeel kunnen conflicteren) afgewogen worden met andere aansluitende bepalingen zoals verdragen, de Grondwet ... Vanuit de principes van het overheidshandelen leidt van der Burg voorts de uitgangspunten af voor de overheidsreactie op BO: morele autonomie van de burger, vrijheid van geweten, respect voor de minderheid. In deze optiek wordt BO een signaal waarop de overheid responsief moet reageren en via een heroverweging van beleidsopties moet proberen een zo groot mogelijke instemming te verwerven. De concrete overheidsreactie, de mogelijke vervolging of politiedwang, is daarbij differentieerbaar tussen vier logische posities: naargelang de actie al of niet juist is volgens de overheid en wel of niet een kritiek vormt op het overheidsbeleid. Het zwart-wit overheidsoptreden uit de heersende leer wordt doorbroken.

In het juridische luik gaat van der Burg ervan uit dat BO-acties beoordeeld dienen te worden door een onafhankelijk rechter die zich daarbij steunt op het recht en vooral op een eigen interpretatie van daarin geïmpliceerde rechtsbeginselen. Vermits het automatisch gehoorzaamheidsargument verworpen is, dient de rechter niet meer de orde, maar wel het recht te handhaven. Zowel burger als overheid dienen zich te legitimeren. Een onafhankelijke rechter, gelijkwaardigheid van de partijen en discussie over de politieke en morele implicaties ten gronde zijn hierbij de voorwaarden. In deze optiek wijst van der Burg er op dat er vanuit de geldende rechtsbeginselen voor een dergelijk onafhankelijk rechter verschillende constructies op te bouwen zijn die de bestraffing van vervolgte BO-acties kunnen verhinderen. Mogelijkheden binnen het recht om wanneer het vanuit de beginselen van een open en democratische rechtsorde gewenst is, de ongehoorzame burger vrijuit te laten gaan.

Het boek van van der Burg zit logisch attractief in elkaar en de voorgestelde resultaten zijn voor BO hoopgevend. Toch kan een kritiek er niet buiten om het centrale uitgangspunt, de methodologisch individualistische opstelling in vraag te stellen: in welke zin gaat dit individualisme het BO-probleem reconstrueren

en welke zijn daarvan de gevolgen voor de sociale realiteit waarin BO zich gaat manifesteren? De individualistische opstelling komt immers als abstractie in een problematische verhouding te staan tot de concrete wereld. In plaats van 'burgers' zijn er 'enkel' personen die gevat zijn in afhankelijkheidsrelaties van produktie en consumptie, van politiek, cultuur en ideologie. Deze relaties, alwaar machtsfactoren een centrale rol spelen, zijn van een sociale orde en op zich niet zondermeer — d.w.z. niet zonder ideologische motieven — tot individuele relaties te reduceren. Op ethisch vlak uitgaan van gelijkwaardigheid, morele integriteit of een moraal pluralisme, is dan ook niet zinvol als deze niet aan een analyse van de bestaande machtsrelaties die deze waarden feitelijk ontkennen, gekoppeld worden. van der Burg ontkent deze koppeling en door zijn individualiserende en dus ontmachtigende conceptualisering wordt de verdere analyse in de vorm van een utilitaristische calculus oninteressant voor de concrete BO-vraagstelling. Ook op politiek vlak treden er gelijkaardige verschuivingen op. De overheid wordt het produkt van een organisatorisch samengaan van louter individuen. Democratie wordt daarbij de natuurlijke 'rationele' uitdrukking van die overheid. Historisch gezien toch wel een opmerkelijke stelling. Tevens komen de streefnormen van de overheid daarbij zonder echte fundering te staan: door een referentie naar de bijbehorende sociale relaties en structuren te negeren, gaat van der Burg ook voorbij aan de mogelijke ideologische vraagstelling in dit verband. Daar zijn de structurele beperkingen van het politieke domein van centraal belang voor BO. Of anders, welke grenzen zijn er aan het optreden van de overheid, welke zijn hun basis en voorwaarden, en hoe zijn ze te transformeren? BO-acties wijzen daarbij juist op het conflict tussen de ideologisch geponeerde doelstellingen van de overheid en de effectieve politieke beperkingen waarin dit overheidsoptreden een bestaan vindt. Op juridisch vlak en mede door de ont koppeling van ethiek, politiek en recht, doet van der Burg de idee groeien dat het recht op zich geen morele standpunten omvat en er objectieve niet socio-historisch bepaalde rechtsgronden gevonden kunnen worden. Bovendien krijgt het recht een status die losstaat van haar historische ontwikkeling als specifiek ordeningsmechanisme eigen aan bepaalde staatsvormen. De praktijk vindt hier weerom geen aansluiting. Door het gebruikte theoretische kader en o.m. doorheen de verabsolutering van idealistische principes onder de vorm van rechtsbeginselen, laat van der Burg de vraag naar de maatschappelijke werking van het strafrecht en de eigen ideologische karakteristieken van het samengaan van repressie en opvoeding in dit recht, buiten de discussie vallen. Opnieuw introduceert van der Burg BO als een strijdwapen in een veld, zonder de grenzen en dus de haalbare politieke mogelijkheden en voorwaarden ervan aan te geven.

Hoewel het boek in relatie tot BO niet alle vragen mogelijk maakt, is het toch relevant in zijn kritische functie. Het streven naar meer liberalisering, meer emancipatie in de apparaten van de staat is een noodzaak.

Doch het versluieren van de kwalitatieve grenzen aan een dergelijke sociale onderneming doet afbreuk aan het globale inzicht. Wil men 'liberale' medestanders overtuigen, en zo de problemen op korte termijn via een idealistische en moraliserende aanpak verzachten, dan toont het werk van van der Burg accuraat de juiste weg.

Hans Hofman